

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

A Нагальним викликом сьогодення для українського суспільства є формування активного та відповідального громадянина готового до виконання громадянських обов'язків, з почуттям власної гідності та стійкою громадянською позицією. Відтак виникає потреба комплексного та системного вирішення зазначеної проблеми через реформування системи освіти. Особливого значення у вирішенні визначених завдань набуває громадянська освіта, яка має охоплювати всі види, рівні освіти, всі вікові групи громадян та бути спрямованою на формування та розвиток громадянських компетентностей. Виходячи з цього постає завдання дослідити сутність та зміст поняття «громадянські компетентності» та визначити теоретичні підходи формування та розвитку громадянських компетентностей як одних із ключових.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій свідчить про потребу уточнення змісту, структури, компонентів, характеристик та ознаки виявлення громадянських компетентностей з метою подальшого їх ефективного формування та розвитку. Мета статті полягає у визначенні сутності громадянських компетентностей як ключових, аналізі теоретичних засади стану дослідженості проблеми, що, в свою чергу, сприятиме в подальшому визначенню ефективних способів і форм формування та розвитку громадянських компетентностей.

Відтак, у статті проаналізовано теоретичні засади формування та розвитку громадянських компетентностей як ключових, зокрема стан дослідженості сутності та змісту поняття «громадянські компетентності» у вітчизняній та зарубіжній теорії. Визначено підходи до розгляду означеної проблеми в контексті реформування системи освіти, через аналіз нормативно-правових та урядових документів. Розглянуто структуру, компоненти, характеристики та ознаки виявлення громадянських компетентностей. Проаналізовано їх місце в ієрархії компетентностей. Наголошено на актуальності громадянських компетентностей як ключових для навчання впродовж життя.

Ключові слова: компетенція; компетентність; громадянські компетентності; громадянська освіта; освіта для демократичного громадянства; громадянськість

S *Yeshchenko Maryna. Theoretical Principles of Civic Competences Formation and Development.*

Challenge for Ukrainian society today is to encourage school youth for active and responsible citizenship, ready to fulfill civic responsibilities, with a sense of dignity and a stable civic engagement. Therefore, there is a need for a comprehensive solution to this problem in the time of reforming education system. Civic education should cover all types, levels of education, and all age groups of citizens, and focus on the formation and development of civic competences. It is of particular importance in gaining certain aims. Therefore, the task is to investigate the nature and content of the concept «civic competencies» and to identify theoretical approaches to the formation and development of civic competencies as one of the key.

The analysis of previous researches and publications indicates the need to clarify the content, structure, components, characteristics and attributes of civic competencies in order to their further effective formation and development. The purpose of the paper is to identify the essence of civic competencies as key ones, to analyze of the theoretical basis of the problem, which, in turn, will further points the effective ways and forms of the formation and development of civic competencies.

Thus, the paper analyzes the theoretical foundations of the formation and development of civic competencies as key ones, in particular, the state of research the essence and content of the «civic competencies» concept in domestic and foreign theory. Approaches to addressing this problem in the context of reforming the education system, through the analysis of regulatory documents, have been identified. The structure, components, characteristics and attributes of civic competence are examined. Their place in the hierarchy of competencies is analyzed. The importance of civic competencies as key for lifelong learning is emphasized.

Key words: competence; civic competence; civic education; education for democratic citizenship; citizenship

Ещенко Марина Миколаївна, аспірантка ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, старша викладачка кафедри педагогічної майстерності та інклюзивної освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського

Yeshchenko Maryna, Post-Graduate Student, State University of Management Education, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Senior Lecturer, Department of Pedagogical Skills and Inclusive Education of M.V. Ostrogradsky Poltava Regional Institute of In-Service Teachers Training

E-mail: eshchenko@poippo.pl.ua

Актуальність проблеми. Нагальним викликом сьогодення для українського суспільства є формування активного та відповідального громадянина, готового до виконання громадянських обов'язків, із почуттям влас-

ної гідності та стійкою громадянською позицією. Відтак виникає потреба комплексного та системного вирішення зазначеної проблеми через реформування системи освіти. Особливого значення у вирішенні визначених

завдань набуває громадянська освіта, яка має охоплювати всі види, рівні освіти, всі вікові групи громадян і бути спрямованою на формування та розвиток громадянських компетентностей. Виходячи з цього, перед нами постає завдання дослідити сутність і зміст поняття «громадянські компетентності» та визначити теоретичні підходи формування та розвитку громадянських компетентностей як одних із ключових.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У Законі України «Про освіту» йдеться, що досягнення мети Нової української школи забезпечується через формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для її успішної життєдіяльності, серед яких є громадянські та соціальні компетентності. У Рамковій програмі оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу (2018) представлена громадянська компетентність (civic competence) як одна з восьми ключових. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018) базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини в усіх сферах та на всіх рівнях освіти. У педагогічній науці накопичено досвід дослідження окремих аспектів компетентнісного підходу, зокрема формування та розвитку громадянських компетентностей особистості (Ю. Азарова, О. Беляєва, Н. Клокар, І. Корольова, Е. Козлова, Б. Лихачова, А. Маркової, Є. Мединського, О. Овчарук, О. Пометун, Т. Смагіної, В. Століна, О. Сухомлинської та ін.). У зарубіжній педагогіці визначеній проблемі присвячені праці А. Адлера, К. Вейнберга, Р. Вудса, К. Джанга, Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнера, Х. Мюнклера, Ч. Паттерсона та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Потребує уточнення сутність, зміст, структура, компоненти, характеристики та ознаки виявлення громадянських компетентностей із метою їхнього ефективного формування та розвитку.

Формулювання цілей статті. Визначити сутність громадянських компетентностей як ключових, проаналізувати теоретичні засади стану дослідженості проблеми, що, в свою чергу, сприятиме в подальшому визначенню ефективних способів і форм формування та розвитку громадянських компетентностей.

Викладення основного матеріалу дослідження. У сучасній вітчизняній педагогіці формування та розвиток громадянських компетентностей розглядається через призму компетентнісного підходу. Теорія компетентнісного підходу, визначення та класифікація компетентностей представлені в працях вітчизняних учених: Н. Бібік, П. Вербицької, І. Єрмакова, О. Локшини, О. Овчарук, О. Пометун, В. Радула, О. Савченко, С. Трубочева та ін.

Більшість вітчизняних і зарубіжних науковців сходяться на думці, що структура компетентності є комплексною і включає опорні знання, емоції, ставлення, ціннісні

орієнтації, цінності, вміння, навички, здатності, навчальні досягнення тощо.

У Законі України «Про освіту» поняття компетентності трактується як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, проводити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [2].

Відповідно до Закону України «Про освіту» досягнення мети Нової української школи забезпечується через формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для її успішної життєдіяльності, серед яких громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробутом і здоровим способом життя. У Концепції нової української школи громадянські та соціальні компетентності трактуються як форми поведінки, необхідні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; вміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повагу до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.

Відтак варто було б розглядати громадянські компетентності нерозривно від соціальних. Однак відповідно до Рамкової програми оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу (2018), громадянська компетентність (civic competence) представлена окремо від соціальної, як одна із восьми ключових. Європейські вчені визначають компетентності як комбінацію знань, навичок і ставлень. Ключовими, на думку науковців, є ті компетентності, що необхідні кожній особистості для успішного життя в суспільстві та для підвищення особистого потенціалу і розвитку, соціальної інтеграції та активного громадянства. Громадянська компетентність – це здатність діяти як відповідальні громадяни і повною мірою брати участь у соціальному житті [7].

Низка вітчизняних науковців (І. Бех, Н. Бібік, М. Боришевський, Г. Ващенко, М. Євтух, П. Ігнатенко, П. Кононенко, А. Макаренко, А. Радіщев, Ю. Руденко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, І. Тараненко, К. Ушинський) розглядали громадянські компетентності як ключові категорії громадянського виховання та громадянської освіти.

Вітчизняні дослідники трактують громадянське виховання як керований педагогічний процес становлення свідомого, відповідального і компетентного громадянина-патріота, спрямований на саморозвиток і розбудову демократичного громадянського суспільства, формування громадянськості як інтегративної якості особистості [5, с. 81]. Вагомий внесок у дослідження громадянського виховання здійснила О. Сухомлинська, розробивши Концепцію громадянського виховання

особистості в умовах розвитку української державності та запропонувавши три моделі формування громадянськості: партисипативну, когнітивно-розвивальну, репрезентативну.

Проблему становлення громадянської освіти та її ключові категорії досліджували К. Баханов, Н. Бібік, І. Єрмаков, О. Красовська О. Лебедев, Н. Нікітіна, О. Овчарук, О. Пометун та ін. В Енциклопедичному словнику освіти дорослих представлено кілька визначень поняття «громадянської освіти», зокрема такі: 1) спеціалізовану, систематичну підготовку людей до суспільного життя в умовах демократії; 2) навчання, спрямоване на формування знань про права й обов'язки людини; 3) складника громадянського виховання [5, с. 81–82].

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018) базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини в усіх сферах і на всіх рівнях освіти. Метою громадянської освіти в Концепції визначено формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, життя своєї громади та суспільства [4].

У вітчизняній педагогічній науці накопичено досвід дослідження окремих аспектів формування та розвитку громадянських компетентностей особистості, зокрема: Ю. Азарова, О. Беляєва, П. Вербицької, Р. Євтушенко, Г. Єльнікова, Н. Клокар, І. Корольова, Е. Козлова, Б. Лихачова, А. Маркової, Є. Мединського, О. Овчарук, Ю. Олексіної, В. Паращенко, О. Пометун, В. Радула, М. Рудь, О. Савченко, В. Століна, О. Сухомлинської та ін. Традиційною для більшості вітчизняних науковців є ієрархія компетентностей, представлена у Кваліфікаційних вимогах до професійної діяльності педагогічних працівників, до якої належать базові (надфахові або ключові) компетентності: фахові, соціальні, загальнокультурні, здоров'язбережувальні, громадянські, інформаційні; загальнофахові: когнітивні, діяльні, соціальні, комунікативні, особистісні; спеціально-фахові: когнітивні, діяльні, соціальні, комунікативні, особистісні.

Громадянські компетентності характеризуються як здатності в сфері суспільно-політичного життя в Україні, захисту власних прав і свобод, виконання громадянських обов'язків і мають такі ознаки: здатність орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні; застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян, виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади та держави загалом; застосовувати способи та стратегії взаємодії з органами державної влади; використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України, задовольняють власні інтереси особи та захищають

права людини й громадянина; робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних і колективних рішень, ураховуючи інтереси й потреби громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави [1].

Аналіз наукових досліджень свідчить, що громадянські компетентності розуміють як інтегровану якість особистості. На думку О. Пометун, громадянська компетентність – це здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Громадянська компетентність, зазначає дослідниця, є інтегративною характеристикою особистості та має такі складники: 1) громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи життя та реалізації потреб й інтересів особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі демократичної держави; 2) громадянські вміння й досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань; 3) громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянським демократичного суспільства [6].

О. Овчарук та низка вчених визначили, що громадянська компетентність передбачає орієнтування в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знання процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування; застосовування процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод громадян, виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади, держави; взаємодія з органами державної влади на користь собі й громадянському суспільству; використання способів діяльності і моделей поведінки, що відповідають чинному законодавству України, задовольняють власні інтереси особи та захищають права людини й громадянина; прийняття індивідуальних і колективних рішень, ураховуючи інтереси й потреби громадян, суспільства та держави.

Т. Бакка, Р. Євтушенко, О. Кузьменко, Р. Євтушенко, О. Сухомлинська, визначають громадянську компетентність як складне особистісне утворення, здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства.

У змістовому аспекті науковці часто характеризують громадянські компетентності через зміст громадянськості як наукової категорії, розглядаючи її у педагогічному, філософському, психологічному, соціальному аспектах, яка характеризує людину як особистість, визначає її моральну й духовну сутність. Досліджували поняття «громадянськість» І. Бех, Р. Гурова, П. Ігнатенко, М. Козій, В. Радул, А. Саломаткін, О. Сухомлинська та ін.

Досліджуючи громадянські компетентності, вчені звертаються до характеристик таких базових категорій

як «громадянська культура», «громадянська зрілість», «громадянська позиція», «громадянська поведінка», «громадянський обов'язок», «громадянська активність», «громадянська свідомість», які тісно пов'язані та впливають на формування та розвиток громадянських компетентностей. Зокрема ці поняття досліджували: М. Боришевський, Н. Дерев'янку, О. Красовська, М. Лебедик, Т. Мироненко, Н. Нікітіна, В. Плахтєєва та ін.

Загалом аналіз праць вітчизняних учених свідчить про визначення громадянських компетентностей як здатності орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави; застосовувати процедури і технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян.

У зарубіжній педагогіці проблемам формування та розвитку громадянських компетентностей присвячені праці А. Адлера, К. Вейнберга, Р. Вудса, К. Джанга, Дж. Дьюї, І. Зимньої, І. Лернера, Г. Кершенштейнера, В. Краєвського, Х. Мюнклера, Б. Оскарссона, Ч. Паттерсона, В. Сластьоніна, Г. Халажа, В. Хутмаєра, А. Хуторського та ін.

Зарубіжні науковці трактують громадянську компетентність як здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного громадянського суспільства. Х. Мюнклер називає громадянською компетентністю здатність виконувати ті види дій, що спрямовані на реалізацію своїх прав, обов'язків і свобод, а також на підтримку прав, обов'язків і волі інших людей.

В. Сластьонін та інші російські вчені трактують громадянську компетентність як інтегровану якість особистості, що дозволяє людині бути юридично, морально й політично дієздатною. Вчений виділяє такі складники громадянської компетентності, як повага до держави, любов до батьківщини й прагнення до миру, почуття особистої гідності та дисциплінованість, гармонічний прояв патріотичних почуттів і культуру міжнаціонального спілкування.

Громадянську компетентність як одну із ключових у своїх дослідженнях виділяли: І. Єрмаков, І. Зимня, В. Кальней, С. Шишов. Науковці трактують поняття як знання та дотримання прав і обов'язків громадянина, свобод і відповідальності, особистої гідності, громадянського обов'язку, знання і повага державних символів.

І. Зимня розглядає компетентність громадянськості як одну із ключових соціальної компетентності. Компетентність громадянськості дослідниця визначає як основу соціальної, суспільної сутності особистості, як члена соціальної спільноти, держави [3].

Окрім того, науковці досліджували: формування громадянської компетентності засобами правознавства (Т. Смагіна), особливості формування громадянських якостей старшокласників в умовах полікультурного

регіону (М. Рудь); питання формування громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України (О. Красовська); теоретичні засади формування громадянської культури учнів (Н. Дерев'янку); проблему формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу (М. Михайліченко); теоретичні і практичні засади розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів (О. Шестопалюк).

Філософські та соціальні аспекти громадянської компетентності та поняття громадянськості розкриті у працях Р. Арцишевського, Л. Архангельського, І. Бега, Л. Буєвої, В. Горбатенка, Р. Гурова, П. Ігнатенка, С. Іконнікової, О. Киричука, С. Клепка, Б. Кобзаря, С. Ковальова, М. Когана, Н. Косаревої, В. Кременя, Л. Крицької, В. Лісовського, В. Лутая, Н. Ничкало, В. Поплужного, О. Сухомлинської, В. Ткаченка М. Триняк, І. Фролова та ін.

Психологічні основи формування особистості, особливостей формування громадянськості, громадянських компетентностей особистості досліджувалися психологами К. Абульхановою-Славською, Л. Божович, М. Боришевським, М. Болдиревим, Л. Бурлачуком, В. Васютинським, Л. Виготським, В. Давидовим, Д. Ельконіним, І. Коном, О. Красовською, О. Леонтєвим, Б. Ломовим, В. Мерліним, В. Поплужним, С. Рубінштейном, І. Тищенко, Т. Титаренко та ін.

Методичні аспекти формування громадянської компетентності розроблені науковцями К. Бахановим, П. Вербицькою, Ю. Завалевським, Ю. Малієнко, П. Морозом, О. Пометун, Ю. Олексінім, М. Рудь, Т. Смагіною та ін.

Висновки з даного дослідження. Проаналізувавши стан дослідженості сутності та змісту поняття «громадянська компетентність» у вітчизняній і зарубіжній теорії узагальнимо розуміння громадянських компетентностей як інтегративної якості особистості, що містить систему цінностей, знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій в суспільному житті, активної та ефективної взаємодії із суспільством, реалізації прав, обов'язків і свобод із метою розвитку демократичного суспільства.

Громадянські компетентності охоплюють такі категорії як громадянська активність, громадянська позиція, вибір, відповідальність і виявляється в соціально-комунікативних, інформаційно-дослідницьких здатностях особистості, в громадянській участі, в її вміннях розв'язувати соціальні проблеми, ефективно діяти в ситуації невизначеності, робити відповідальний вибір й ухвалювати рішення.

Структура громадянської компетентності включає такі ключові компоненти: мотиваційний (людина усвідомлює себе громадянином), когнітивний (особистість знає вимоги до себе в аспекті громадянськості), емотивний (людина відчуває себе громадянином, переживає пов'язаний із цим комплекс емоцій і почуттів) і поведінковий (людина може відповідним чином дія-

ти, виявляє громадянськість у своїй поведінці). Усі ці компоненти нерозривно та наскрізно поєднані між собою.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Визначення сутності громадянських компетентностей як ключових компетентностей керівника закладу освіти. Аналіз вітчизняних та європейських практик розвитку громадянських компетентностей керівників закладів освіти.

Список використаних джерел

1. Єльнікова Г. В. Компетентнісний підхід до моделювання професійної діяльності керівника вищого навчального закладу. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 4. С. 10.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 18.12.2019).
3. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 40 с.
4. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-r> (дата звернення 18.12.2019).
5. Освіта дорослих : енциклопедичний словник / за ред. : В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка. Київ : Основа, 2014. 496 с.
6. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18.
7. Рамкова програма ЄС щодо оновлених ключових компетентностей : від 17 січня 2018 року. URL : <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> (дата звернення 10.11.2019).

8. Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. URL: <https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education> (дата звернення 11.12.2019).

References

1. Yelnykova, H. V. (2010). Kompetentnisnyi pidkhd do modeliuvannia profesiinoi diialnosti kerivnyka vyshchoho navchalnoho zakladu [Competent approach to modeling the professional activity of the head of a higher education institution]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu [Theory and methodology of educational management]*, 4, 10 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [About education] vid 05.09.2017 № 2145-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
3. Zimniaia, I. A. (2004). *Kliuchevye kompetentnosti kak rezultativno-tcelevaia osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii [Key competencies as an effective and targeted basis of the competency-based approach in education]*. Moskva: Issledovatel'skii tcentr problem kachestva podgotovki spetsialistov [in Russian].
4. *Kontseptsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini [The concept of development of civic education in Ukraine]: vid 3 zhovtnia 2018 r. № 710-r*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-r> [in Ukrainian].
5. Kremenia, V. H., & Kovbasiuka, Yu. V. (Eds.). (2014). *Osvita doroslykh [Adult education]: entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv: Osнова [in Ukrainian].
6. Pometun, O. I. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the perspective of modern pedagogical science]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv [Bulletin of school exchange programs]*, 23, 18 [in Ukrainian].
7. *Ramkova prohrama YeS shchodo onovlenykh kliuchovykh kompetentnostei [EU Framework Program for updated key competences]: vid 17 sichnia 2018 roku*. Retrieved from <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> [in Ukrainian].
8. Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 31.01.2020